

O ilircima posve osobno

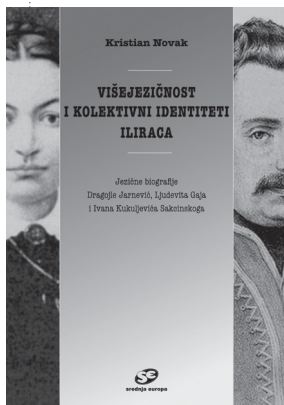
Iako su o ilirskome pokretu i njegovoj važnosti za hrvatsku povijest i hrvatski jezik ispisane mnoge stranice, pa je svaki osnovnoškolac u stanju nabrojiti nekoliko njegovih istaknutih predstavnika, Kristian Novak se u knjizi *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca. Jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskog*¹ ilirskim pokretom i njegovim istaknutim predstavnicima bavi s posve novoga gledišta. Naime, autor proučavajući jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga pokušava odgovoriti na pitanja o tome kako su gledali na društveno-politička zbivanja u čijemu su se vrtlogu našli te progovoriti o njihovim stavovima prema jezičnoj praksi okoline, predodžbama o pripadnicima vlastitoga naroda u odnosu na druge, refleksijama o vlastitoj jezičnoj praksi te o jezičnim (ponajprije slovopisnim i gramatičkim) obilježjima njihovih tekstova.

Iako je prikaz samih jezičnih biografija odabranih pripadnika ilirskoga pokreta vjerojatno najvažniji i za naše čitateljstvo najzanimljiviji dio knjige, veoma su informativni i opširni osvrti na povijesno-politički kontekst i na teorijske postavke znanstvenih disciplina uključenih u metodološki okvir provedenoga istraživanja.

Knjiga je podijeljena na četiri cjeline: 1. Povijesnopolitički i društveni okvir nastanka i djelovanja ilirskoga pokreta, 2. Teorijska i metodološka polazišta istraživanja, 3. Opis metodologije, korpusa i faza istraživanja. Kako rekonstruiramo jezičnu biografiju? i 4. Analiza. Na kraju knjige donose se popisi sekundarne literature i tekstova u korpusu.

U prvoj se cjelini daje pregled literature o društvenoj i političko-povijesnoj pozadini istraživanih fenomena te prikaz dosadašnjih istraživanja društveno-jezične situacije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća. Pri rekonstrukciji jezičnih biografija iliraca osobita je pozornost posvećena razdoblju njihova djelovanja u ilirskome pokretu, pa su iscrpnije prikazane gospodarske, društvene i političke okolnosti do 1848. godine, ali i neki bitni događaji nakon 1848. godine.

U drugoj se cjelini daju pregledi znanstvenih disciplina čija su polazišta uključena u metodologiju: povijesne sociolingvistike i povijesti jezika u društvu, kontaktne lingvistike, istraživanja jezičnih biografija i kritičke analize diskursa. Treća cjelina

¹ Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Srednja Europa, 2012.

počinje konkretnim opisom kako se rekonstruira jezična biografija i predstavlja se istraživani korpus. U poglavlju *Odabir osoba za dubinsku analizu* iznose se argumenti i kriteriji na temelju kojih su odabrani upravo oni ilirci koji se obrađuju u knjizi.

U četvrtoj se cjelini donose konkretne dubinske analize jezičnih biografija Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.

O knjizi smo razgovarali i s njezinim autorom Kristianom Novakom.

HJ: Što je povijesna sociolingvistika?

KN: Povijesna sociolingvistika nije jedna jedinstvena lingvistička disciplina. Pod tim pojmom podrazumijevamo niz različitih pristupa istraživanju odnosa društva i jezika u nekome povijesnom razdoblju. Dobrim se dijelom oslanja na sociolingvistička istraživanja suvremenosti, dakle jezičnih varijacija na svim razinama, jezičnih dodira, višejezičnosti, odnosa moći i jezika. Možda, najjednostavnije rečeno, sociolingvistika želi odgovoriti na pitanje kako društvena okolina utječe na jezičnu uporabu neke osobe u određenim situacijama te na pitanje kako jezik može utjecati na dinamiku odnosa u nekoj jezičnoj zajednici. Samim tim sociolingvistiku ne zanima samo standardni jezik, nego svaki zamislivi oblik jezične komunikacije. Povijesna sociolingvistika grabi i šire od toga jer ona primjenjuje te metode na istraživanje neke društveno-jezične situacije u povijesti.

HJ: Što su jezične biografije? Koja je razlika između istraživanja koje se temelji na razgovoru s ispitanicima i Vašega istraživanja, u kojemu ste radili na pisanim tekstovima?

KN: Jezičnobiografska istraživanja, koja je u Hrvatskoj prvi počeo provoditi moj mentor Velimir Piškorec, predstavljaju, kao i povijesna sociolingvistika, noviji pristup. Njima se istražuju načini kako neka osoba govoreći o svome životu, govori o tome kako je usvajala jezik i kakve stavove ima prema višejezičnim situacijama, a mislim da su u suvremenome svijetu iznimno rijetke osobe koje nisu višejezične. Analizom diskursa takvih autobiografskih iskaza dobivaju se informacije kakve ne mogu pružiti tradicionalna jezikoslovna istraživanja.

U suvremenosti se ona najčešće provode da bi se stekao uvid u društveno-jezične situacije u kojima dolazi do sukoba u kojima i jezik ima nekakvu ulogu. One su i u našem društvu češće nego što se možda na prvi pogled čini, sjetimo se samo ćiriličnih natpisa u Vukovaru. Nije teško razumjeti zašto je tomu tako. Jezik nikada nije samo sredstvo komunikacije, on je moćan simbol identificiranja s vlastitom skupinom – bilo to selo, pokrajina, društveni sloj ili cijeli narod. Pa kad je već tako, uz jezik ljudi vežu niz drugih, povijesnih i društvenih asocijacija. I ne, tomu nije tako samo u našem podneblju iako se to katkad tako prikazuje. Bez namjere da o tome iznosim vlastiti stav moram reći da me zaprepastilo kako se u tome našem suvremenom sukobu izbjegavalo jasno definirati koji su to stavovi i koja pozadina naveli ljude da se pobune protiv ćirilice. Nekomu tko to promatra izvana doista bi se zbog toga moglo učiniti da ljude iz misterioznih razloga iritira nekakav grafijski sustav.

U suvremenosti se provode intervjui s osobama. Ja sam se pak, želeći saznati što bi nam mogle otkriti jezične biografije iliraca, morao osloniti na tekstne izvore. To je podrazumijevalo i otvaranje prašnjavih kutija po arhivima i iščitavanje svih mogućih vrsta objavljenih i neobjavljenih tekstova. Dakle, ne samo onih političkih ili književnih koji su dosad bili primarni u istraživanju tog razdoblja.

HJ: Kakva je bila jezična situacija u razdoblju koje ste istraživali?

KN: Može se reći da je u to doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj postojala konkurencija između nekoliko jezika, odnosno idioma. Njemački je sasvim sigurno bio jezikom viših slojeva društva, osobito u gradskim središtima. Lokalna su glasila na njemačkome, kazališna scena i lokalni pisci koji pišu o hrvatskim temama također su na njemačkome jeziku. Snažan je utjecaj njemačkoga trajao sve do kraja Drugoga svjetskog rata. Krležina drama *Gospoda Glembajevi* zanimljivo je svjedočanstvo toga. Također, postojale su stalne inicijative da se u civilne hrvatske zemlje uvede mađarski kao službeni jezik. Latinski je također imao važnu ulogu jer je bio jezikom politike i administracije. Smatralo se da hrvatski jezik nije dovoljno izgrađen da bi mogao popuniti sve funkcije koje se očekuju od jednoga službenog jezika, s čime se iz današnje perspektive možemo samo djelomično složiti. Kajkavski su govori organski na tom području, no oni su bili i u naprednome stadiju standardizacije. Na kajkavskome su se pisala znanstvena djela, pravni priručnici, gramatike i rječnici. Da je povijest pošla drugim smjerom, kajkavski je možda mogao biti i temelj današnjega hrvatskog standardnog jezika. Međutim, ilirci su kao temelj nadregionalnoga jezika kojim su se trebali služiti stanovnici Trojedne Kraljevine, a u jednoj varijanti i svi južni Slaveni, odabrali štokavski, što je također imalo valjane argumente – osobito uzevši u obzir bogatu tradiciju hrvatskih štokavskih književnih jezika. U procjenu njihove odluke ne namjeravam ulaziti, mene je uvijek više zanimalo kako je bilo moguće da su se ilirci, podrijetlom pretežno iz sjeverozapadne Hrvatske, dakle s kajkavskoga područja, odlučili za štokavski. Nama je to iz današnje perspektive samo po sebi jasno, no postoje naznake da je ideje mladih iliraca kajkavska inteligencija odbacivala kao skandalozne. Bilo je i podsmijeha i indignacije. No, u roku od nekoliko desetljeća ispostavilo se da je ta zapravo mala skupina ljudi bila dovoljno snalažljiva da joj naum pođe za rukom.

HJ: Spominjete i višeznačnost pridjeva *ilirski*. Zašto su ilirci uopće uzeli baš to ime?

KN: Kao prvo, hrvatsko je ime u to vrijeme označavalo u prvome redu hrvatski sjeverozapad, kao opreku prema Slavoniji, Vojnoj krajini i Dalmaciji. Kao drugo, „hrvatskim“ su se imenom dičili upravo oponenti iliraca, oni koji su htjeli vidjeti kajkavski kao nadregionalni jezik. Ilirsko je ime bilo dovoljno neutralno da ga ne odbace ni Slavonci ni Dalmatinci, a u ranoj je fazi ideologija iliraca podrazumijevala i uključivanje svih južnih Slavena u kulturnu i jezičnu uniju. U to je vrijeme još bila aktualna teza da su južni Slaveni potomci antičkih Ilira, no u to nisu vjerovali čak ni svi ilirci.

Valja napomenuti i da je ilirsko ime postojalo na ovim prostorima stoljećima, u različitim razdobljima podrazumijevalo je različita područja, no nikada prije iliraca taj pojam nije imao nacionalno-integracijsku funkciju.

HJ: Tko su bili ilirci? Je li ilirizam bio kulturni ili politički pokret?

KN: Bio je to okret od nekoliko stotina dobrim dijelom mlađih ljudi, pripadnika građanstva, a bilo je i plemića te pripadnika vojnoga kadra i katoličkoga klera. Etnički su također bili heterogeni. Najviše je bilo Hrvata, važnu su ulogu imali i Srbi. Demeter je bio Grk, Šulek je bio Slovak, Vraz Slovenac, a mnogi su istaknuti ilirci bili austrijskoga, odnosno njemačkoga podrijetla. Neki su bili aktivni na književnome polju, neki na političkome, neki su se bavili povijesnim istraživanjima, neki kodificiranjem jezika.

Ovisno o kontekstu i autoru, katkad se više ističe jezičnostandardizacijska sastavnica njihova djelovanja, katkad važnost njihova književnoga rada, a katkad njihova politička djelatnost. Smatram da je ilirce najtočnije odrediti kao skupinu ljudi koja je željela postati politički relevantna u sustavu koji je još uvijek bio feudalan. U prvoj su fazi kulturno i jezično djelovanje bili primarni. Ilirci su između ostaloga utemeljili i niz institucija s nacionalnim predznakom, pa napokon i političku stranku. Pogledaju li se ilirci tridesetak godina nakon vrhunca ilirskoga pokreta, vidi se da su mnogi od njih politički aktivni, iako sada u suprotstavljenim opcijama, a neki su i vrlo visoko pozicionirani.

Ipak, ne bih rekao da su vođama ilirskoga pokreta književnost, jezik, izdavaštvo i kazalište bili samo sredstva da se dođe do političke moći. Mislim da im je bilo stalo do svega navedenoga i da su shvaćali, prema modelima tada već etabliranih nacija, da nacija ne može opstati bez tih elemenata identiteta.

HJ: Što nam možete reći o jezičnoj kompetenciji iliraca?

KN: Možda bi bilo preciznije govoriti u množini, o „jezičnim kompetencijama“ iliraca, jer su svi bili višejezični. Tijekom svojega istraživanja nalazim uvijek nove potvrde tezi da je dobar dio iliraca u mladosti bio loš u hrvatskome jeziku, a dobar u njemačkome. Karlovčanka Dragojla Jarnević, najpoznatija žena u redovima iliraca, do odrasle dobi jedva da je znala koju riječ hrvatskoga jezika iako cijelu mladost nije putovala dalje od Jastrebarskoga. Petar Preradović više puta svjedoči o tome da je za vrijeme vojne službe zaboravio hrvatski jezik i tek se na nagovor Ivana Kukuljevića Sakcinskoga počeo baviti hrvatskim. Kukuljević je imao sličan put. Njegova drama *Juran i Sofija*, koja se smatra prvom dramom na „ilirskome“ jeziku, napisana je prvotno na njemačkome i tek je uz pomoć Vjekoslava Babukića prevedena. Također, najuži suradnici *Danice* i *Novina* dobro su se namučili pri pronalaženju adekvatnih izraza za suvremene društveno-političke pojmove jer leksik nije bio izgrađen. Ipak, među njima je bilo i onih koji su izvrsno poznavali štokavski, poput Babukića, pa se njih pitalo pri mnogim odlukama. Kompetencija pojedinih iliraca u hrvatskome jeziku poboljšava se njihovim upornim individualnim radom nakon što prihvaćaju ideje pokreta i počinju pisati i istupati u javnosti, a postoje brojni primjeri da jedni druge nagovaraju da što više pišu na hrvatskome jeziku. Književno je stvaralaštvo, dakle, sasvim sigurno bilo i metoda usvajanja jezika u situaciji kad nema udžbenika, kad ima još uvijek razmjerno malo tekstova na tada suvremenome hrvatskom „ilirskom“ jeziku i kad nema dovoljno dobrih konverzacijskih partnera. Dragojla Jarnević često

se u svojim dnevničkim unosima žali kako uz neke iznimke u Karlovcu nema s kime „občiti hrvatski“. Također, jedni su drugima ispravljali tekstove i savjetovali bolja leksička i stilska rješenja u kojima se ne bi vidio njemački ili mađarski utjecaj.

HJ: Na kojemu ste korpusu proveli svoje istraživanje?

KN: Korpus još uvijek raste, a trenutačno uključuje oko 600 tekstova. Budući da me za svaku osobu zanima koje je jezike upotrebljavala u kojim tekstnim vrstama u kojemu razdoblju života, skupljao sam sve čega sam se mogao dočepati. Neobjavljena korespondencija, privatne bilješke i dnevnici osobito su vrijedni u takvome istraživanju. Osim što se dobije uvid u uporabu određenoga jezika u određenoj tekstnoj vrsti te uvid u slovopisna i gramatička rješenja, dobije se i uvid u to kakav je stav osobe bio prema uporabi hrvatskoga jezika, prema pozitivnim i negativnim čimbenicima vlastitoga usvajanja jezika, prema poželjnoj društveno-jezičnoj situaciji. Jako su kritični spram svakoga javnog istupa u kojem se rabi njemački jezik. Osobito je Ljudevit Farkaš Vukotinović u tome pogledu bio oštar iako je i sam do kraja života pisao znanstvene radove na njemačkome argumentirajući to tezom da će tako lakše doprijeti do šire publike.

HJ: Zašto ste se usredotočili baš na Dragojlu Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga?

KN: Za te tri istaknute ličnosti ilirskoga pokreta uspio sam dosad prikupiti znatnu količinu tekstova i provesti analizu na svim predviđenim razinama. Osim njih, trenutačno radim i na jezičnim biografijama Petra Preradovića, Adolfa Vebera Tkalčevića i Ljudevita Farkaša Vukotinovića, a u budućnosti bih se prihvatio i jezičnih biografija mađarona. Smatram da valja zagrabiti što šire kako bi se dobile relevantne spoznaje o tome razdoblju. Tko je god pisao o sebi i o svojoj borbi s hrvatskim jezikom i za njega, krije pregršt zanimljivih uvida koji u konačnici mogu dati produbljeno shvaćanje djelovanja iliraca. Posla je puno, administrativnih i nastavnih obveza sve više, ali time se namjeravam baviti još dugi niz godina. Privlačna mi je slojevitost takva pristupa jer kombinira jezičnu i pravopisnu analizu s analizom diskursa.

HJ: Možete li nam ukratko reći nešto o jezičnim identitetima iliraca?

KN: Za ilirce u posebnoj mjeri vrijedi ona teza da se uporabom određenoga varijeteta svaka osoba deklarira kao član neke zajednice. Oni su ulagali mnogo energije u usvajanje i promicanje hrvatskoga jezika u doba kad je to bio jezik niskoga prestiža. Pritom su neki od njih riskirali i svoja radna mjesta. Njihovo djelovanje valja shvatiti u kontekstu činjenice da je u to doba poznavanje njemačkoga, latinskoga, ponegdje i mađarskoga, značilo prednost u društvenome usponu. Poznavanje hrvatskoga nije bilo korisno u tome smislu. Oni su ga usvajali i rabili iz uvjerenja. Njihovim djelovanjem ne počinje ni ne završava razvoj hrvatskoga standardnog jezika, ali oni su bili ti koji su dali ključni zamah. Bez obzira na njihove političke ambicije, oni su bili ljudi koji su svojim uvjerenjima i zalaganjem stali iza jezika kad je njegov opstanak, možemo to slobodno reći, bio ozbiljno ugrožen.